

RAPPORT 2017:30

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

P-HUS OCH FÄNGELSE

OMBYGGNATION AV P-HUSET AKILLES

INVID RAÄ 153:1
KV AKILLES 6 OCH STORGATAN
LINKÖPINGS STAD OCH KOMMUN
ÖSTERGÖTLANDS LÄN

HELÉN ROMEDAHL

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM

P-hus och fängelse

Ombyggnation av P-huset Akilles

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Områdesbeskrivning	4
Tidigare arkeologiska undersökningar	6
Syfte och metod	6
Resultat	6
Undersökningsområdet mot bakgrund av det historiska kartmaterialet	8
Litteratur och rapporter	12
Tekniska uppgifter	13

Omslagsbild: Fängelset mot Gröngatan. Foto N. Olsson 1946. Antikvariska-topografiska arkivet (ATA) Stockholm. Bilden är hämtad ur boken Zimmermans hotell; Blomqvist och Waldetoft 1997.

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM
ARKEOLOGI OCH BYGGNADSVÅRD

Box 232 • 581 02 Linköping • 013 - 23 03 00 • www.ostergotlandsmuseum.se

Sammanfattning

Under juni och augusti månad år 2017 genomförde Östergötlands museum en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fastigheten Akilles 6 och i Storgatan utmed P-huset Akilles. Arbetet föranleddes av att P-huset skulle förses med ytterligare två våningar och med anledning av detta uppfördes en ny stomme med pelare som placerades mellan de redan befintliga. Vidare; för att komma åt grundläggningen för de pelare som var placerade i fasaden ut mot Storgatan schaktades det även i slänten i anslutning till P-huset (den södra långväggen). Beställare var Länsstyrelsen Östergötlands län. För kostnaderna svarade Aurum Fastighetsutveckling.

Vid schaktning i Storgatan framkom lämningar efter Linköpings fängelse, uppfört år 1846. Inne i P-huset syntes i ett av schakten ett skikt med rasmassor; troligen uppkomna i samband med att fängelset revs under tidigt 1900-tal. I övrigt framkom inget av arkeologiskt intresse.

Helén Romedahl
antikvarie

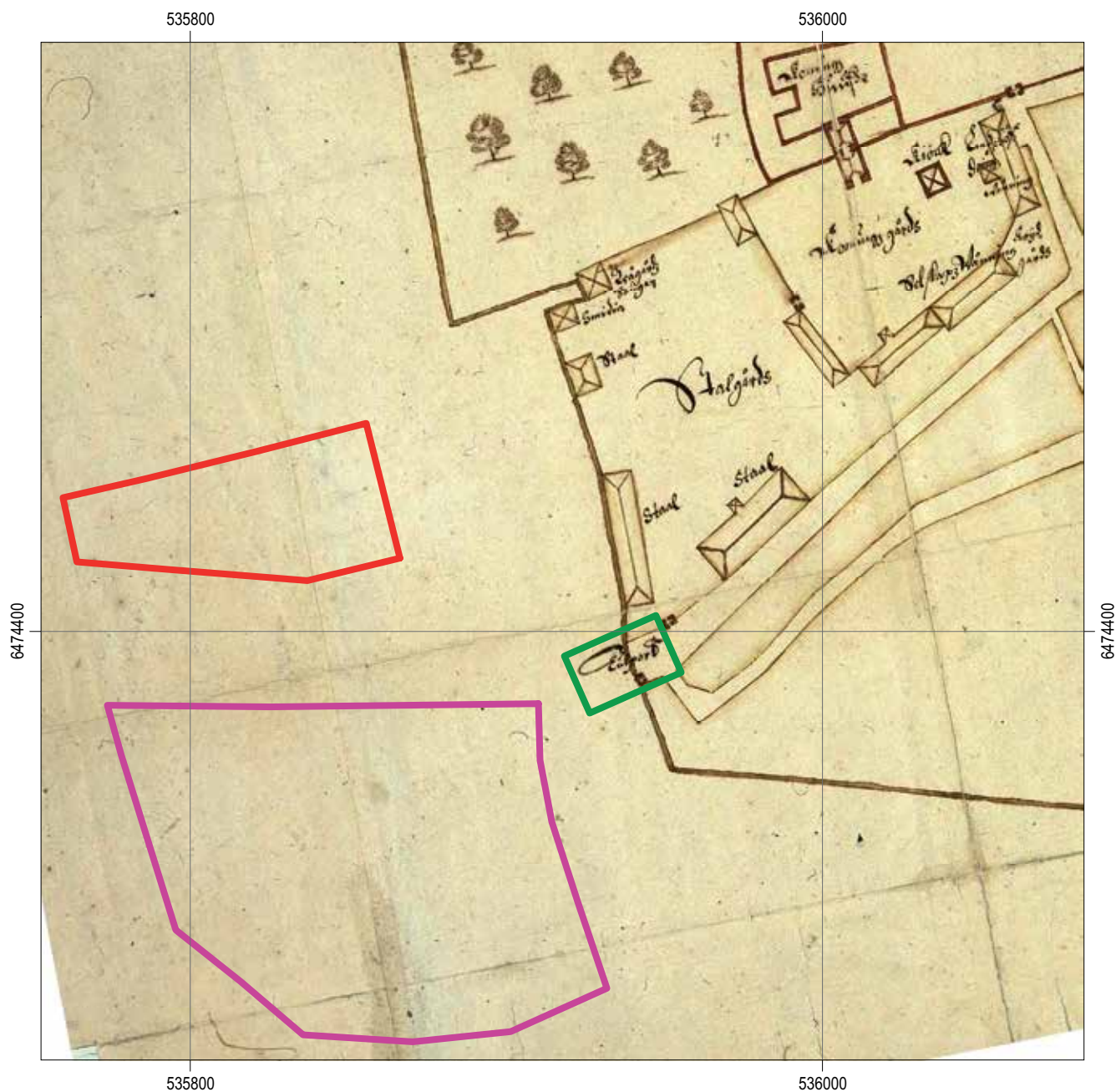

Inledning

Under juni och augusti månad år 2017 genomförde Östergötlands museum en arkeologisk undersökning i form av en mindre schaktningsövervakning inom fastigheten Akilles 6 och i Storgatan utmed P-huset Akilles södra långsida. Arbetet utfördes med anledning av att P-huset skulle föras med ytterligare två våningar vilket krävde en ny grundläggning med pelarstommar i P-husets bottenplan. Dessa placerades mellan de redan befintliga pelarna. Arbetet omfattade även djupschaktning längs P-husets södra långsida. Beställare var Länsstyrelsen Östergötlands län. För de arkeologiska kostnaderna svarade Aurum Fastighetsutveckling.

Områdesbeskrivning

Undersökningsområdet är beläget invid den sydvästligaste delen av Linköpings medeltida stadsområde, Linköping 153:1. Idag går begränsningen för fornlämningen ca 50 m öster om P-huset Akilles östra kortsida. Fornlämningens begränsning i denna del av staden bygger till stora delar på stadskartan från 1651. På denna finns en tullport, Västertull, markerad strax sydöst om aktuellt schakt. Enligt en mer detaljerad stadskarta från år 1696 fortsätter stadens tomter väster om det område som nu ingår i fornlämning 153:1. Söder om Storgatan, i kv Elefanten finns fornlämning Linköping 570 (Feldt 2016:4). Enligt Göran Tagesson (2002:324f) är

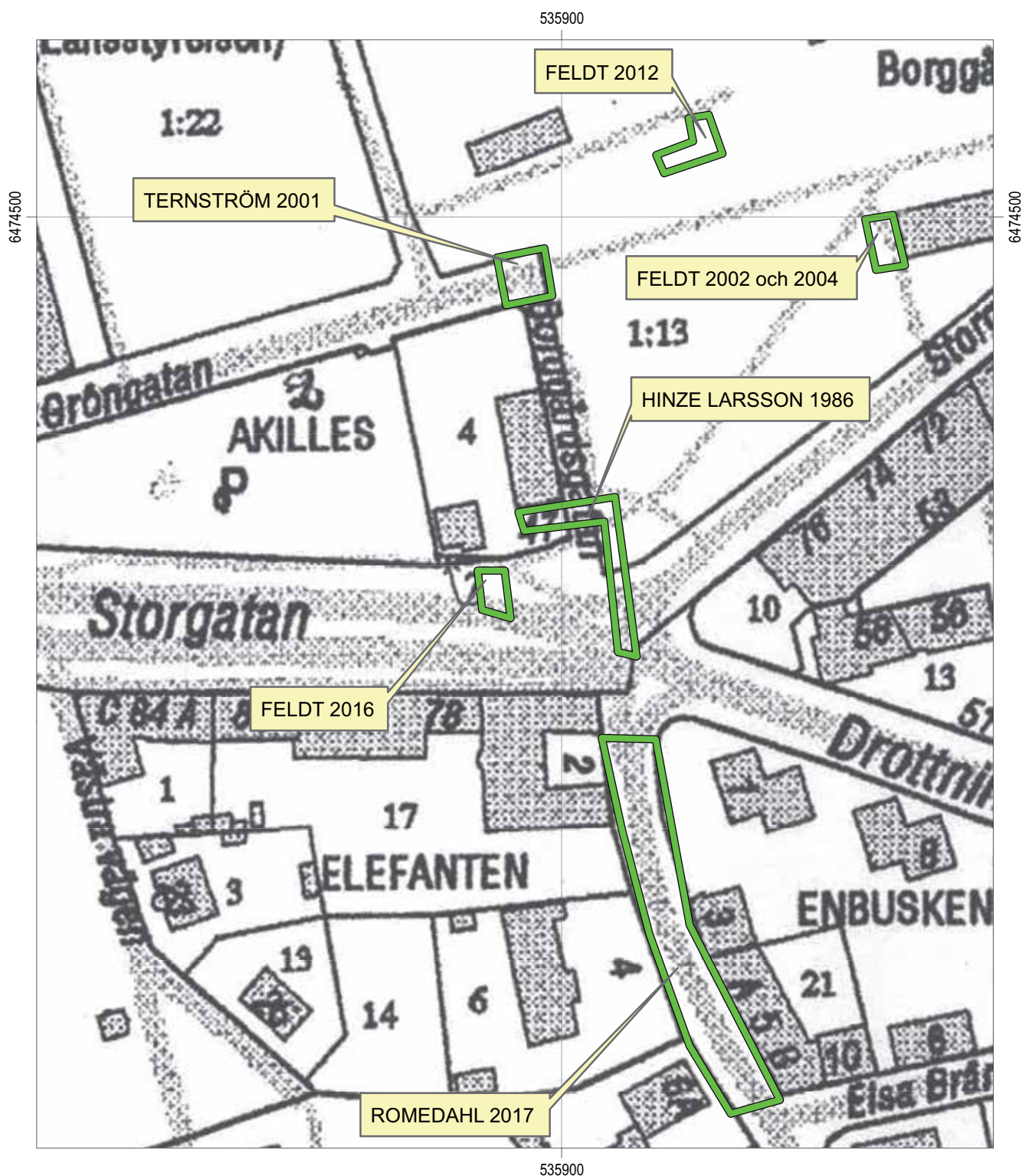

Figur 3. Utsnitt ur 1651 års stadskarta (LMS D64-1:3) med schaktet (rött), Västertull (grön fyrkant) och markering av Kv Elefanten (lila) som tros vara platsen för ett kapell; möjligen ett spetälskehospital. Skala 1: 2 000.

detta platsen för det medeltida kapellet Sankt Örjan. Ett kapell som omnämns i början av 1500-talet i en förteckning över kloster och kapell i Linköping. När man år 1906 byggde tingshuset på platsen hittades ett 30-tal skelett. Intill finns också en åker som på 1600-1700-talskartorna benämns Kapellyckan. Det

eventuella kapellets placering strax utanför staden och namnet S:t Örjan antyder att det skulle kunna röra sig om ett spetälskehospital.

Undersökningsområdet ligger i den sydvästra delen av Linköpings medeltida och tidigmoderna stadsområde (Linköping 153:1) där endast ett fåtal arkeologiska

Figur 4. Tidigare arkeologiska undersökningar i kv Akilles närhet. Skala 1:1 500.

undersökningar har gjorts tidigare. Nedan följer en kort presentation av dessa undersökningar (se Feldt 2016). För närmare lokalisering av schaktens läge, se figur 4. Notera att schakten prickats in manuellt och att placeringarna därför är ungefärliga. Undersökningarna presenteras i kronologisk ordning.

Tidigare arkeologiska undersökningar

År 1986 utfördes en arkeologisk kontroll i samband med schaktning för fjärrvärme. Schaktet, som sträckte sig från gamla Domprostgårdens sydvästra fasad, längs Borggårdsgatan och tvärs över Storgatan, innehöll endast moderna fyllnadsmassor (Hinze Larsson 1986).

Vid korsningen Gröngatan - Borggårdsgatan, strax nordöst om Akilles, gjordes år 2001 en arkeologisk förundersökning. Vid denna kunde man konstatera att det förutom diverse utfyllnads- och bärlager fanns ett 0,3 m tjockt humöst siltlager – direkt ovan den orörda undergrunden. Lagret tolkades som ett odlingslager (Ternström 2001).

Går vi ytterligare en bit österut hamnar vi vid Annexet där det gjorts ett par mindre schakt på den yttre borggårdens södra sida. Där framkom ett mindre parti med bevarade kulturlager (Feldt 2002 och 2009).

År 2012 utförde Östergötlands museum en förundersökning inom det som utgjort Kungsgårdens (Linköpings slott) stallgård. Vid undersökningen framkom en lämning efter en ekonomibyggnad (Feldt 2012).

Närmast det nu aktuella P-huset gjordes år 2016 en mindre arkeologisk schaktningsövervakning i samband med lagning av en skadad avloppsledning. I schaktet fanns bevarade kultur- och odlingslager med en mäktighet på upp till 1,10 m. Dessutom fanns spår efter den husgrund som gamla domprostgården vilat på innan byggnaden flyttades 35 m norrut (Feldt 2016).

Under mars och april i år (2017) genomförde undertecknad en schaktningsövervakning längs ett avsnitt av Barnhemsgatan där det, ca 0,5 m under dagens marknivå och moderna fyllnadsmassor, fanns bevarade kulturlager med en mäktighet på ca 0,3 - 0,5 m (Romedahl i manus).

Syfte och metod

Syftet med schaktningsövervakningen skulle vara att styra markingreppet så att fast fornlämning skadades så lite som möjligt. Fast fornlämning som berördes av schaktningen skulle undersökas avseende karaktär, omfattning och datering.

Inför pelargrundläggningen inne i P-huset grävdes totalt 12 schakt på ca 3 x 3 m och ner till 0,7 m. Vid den nordöstra delen grävdes ett hisschakt ned till ett djup om 2 m. Utmed P-husets södra långsida grävdes ett 2 m djupt schakt.

Resultat

Vid ett första besök på platsen kunde det konstateras att schakten inne i P-huset inte innehöll något av arkeologiskt intresse. I ett hisschakt vid P-husets östra sida syntes i övre kanten, strax under asfalten, ett tunt lager med raseringsmassor (figur 5), direkt ovan den sterila leran. Raseringen tolkas komma från det fängelse som revs 1966.

I schaktet utmed Storgatan framkom lämningar efter ovan nämnda fängelse. Här i form av bevarade grundmurar (figur 6-7). Trots att det nästan helt saknades lämningar av arkeologiskt intresse följer här nedan ändå en kort presentation av undersökningsområdet – mot bakgrund av de historiska kartorna.

Figur 5. Hisschaktet inne i P-huset Akilles. Foto från S, Helén Romedahl, ÖM.

Figur 6-7. Några bevarade grundmurar till Linköpings fängelse. Storgatan. Foto från S, Ann-Charlott Feldt, ÖM.

Undersökningsområdet och det historiska kartmaterialet

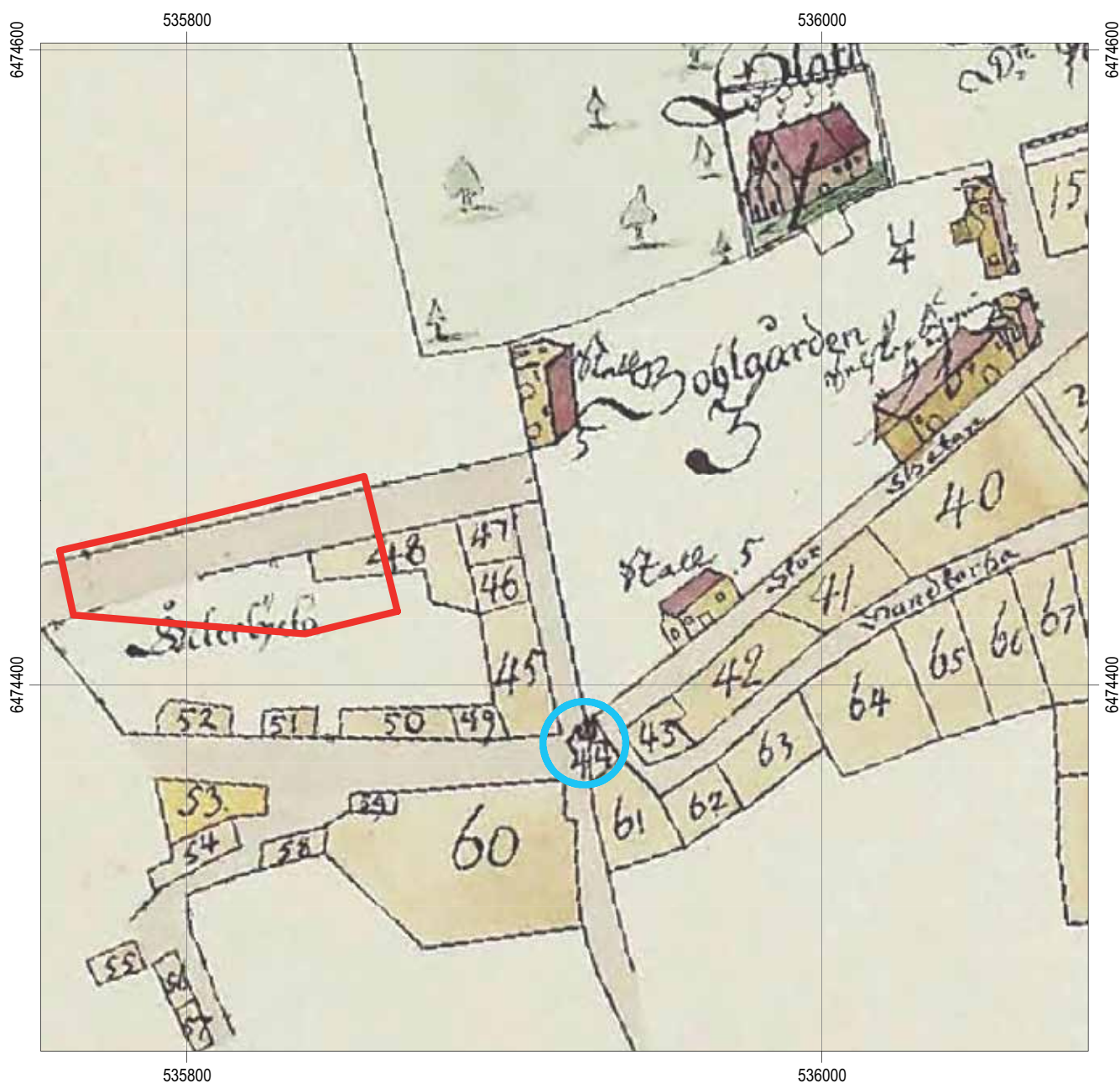
1600-talet

Med ett överlägg av 1696 års karta framgår det att den plats som nu upptas av P-huset Akilles på 1600-talet utgjordes av en större åkerlycka, en landsväg som ledde fram till slottet samt delar av tomt 48 som ägdes/beboddes av Jonas Slotsknecht (slottsknekt).

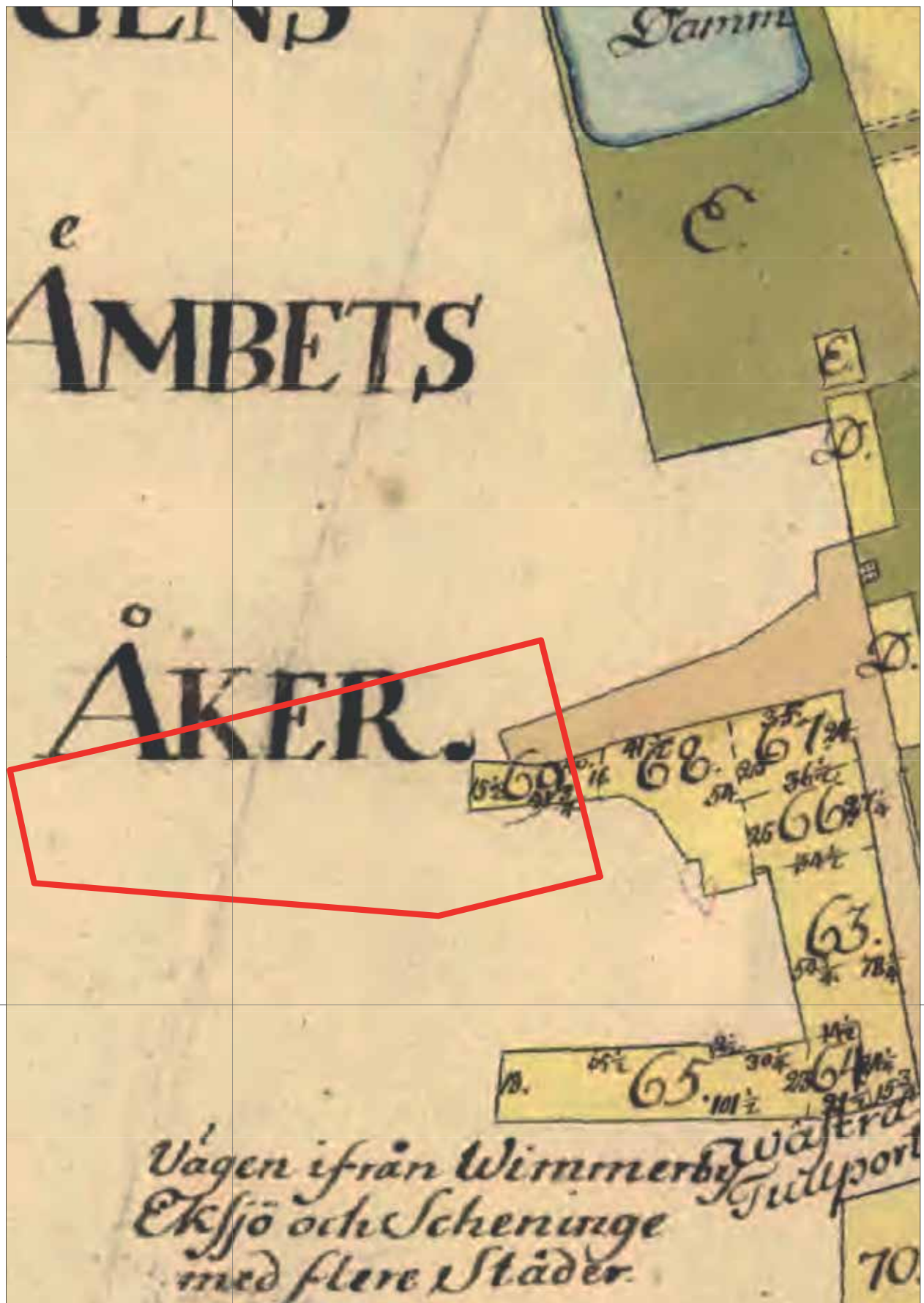
På kartan illustreras också den landsväg som leder vidare in mot staden (nuvarande Storgatan) och västra tullhuset som upptar tomt 44 (figur 8).

1700-talet

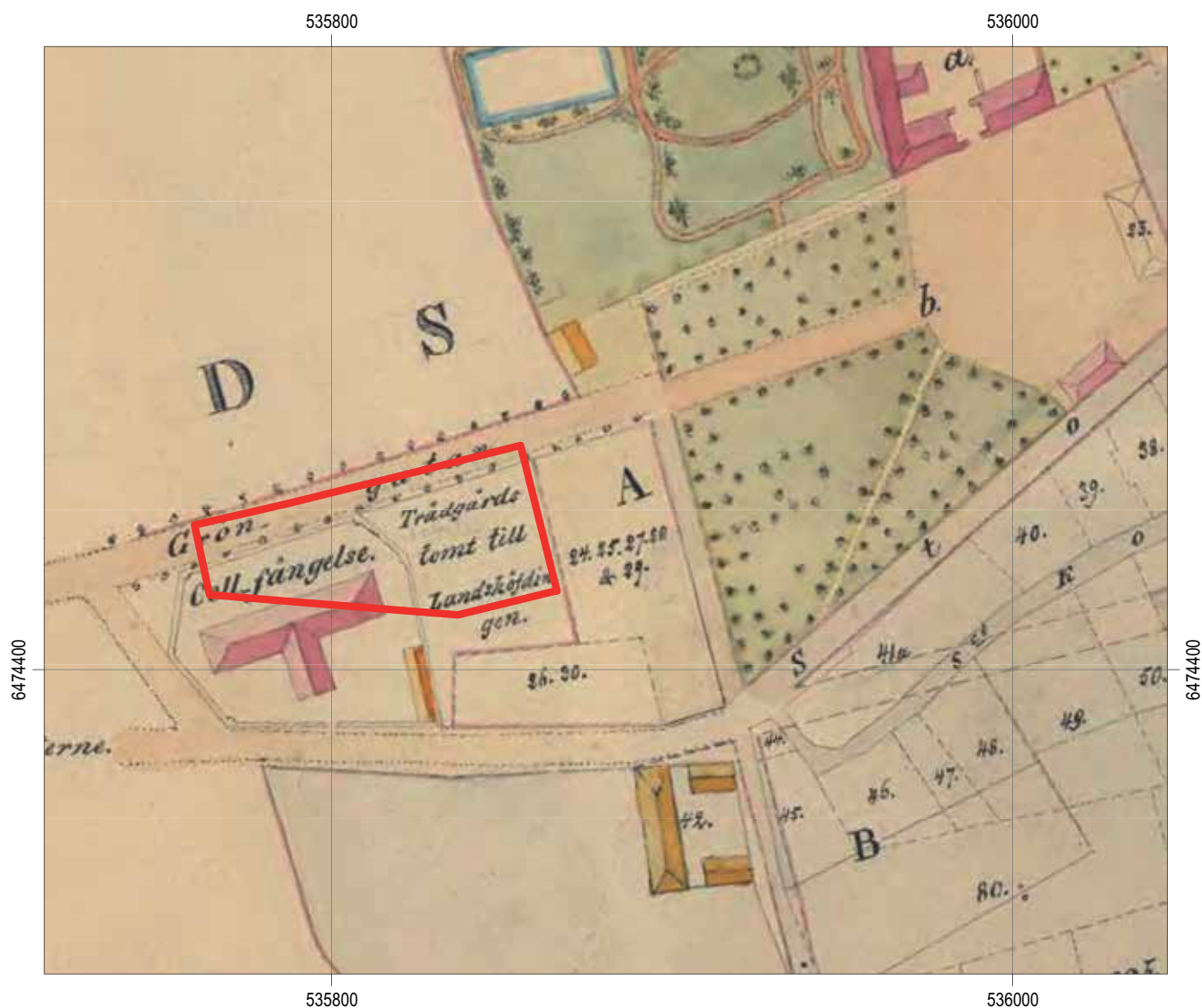
Under 1700-talet omfattar undersökningsområdet landshövdingens ämbetsåker samt större delen av tomt 69 som ligger i anslutning till den väg som leder in till Linköpings slotts borggård. Tomten ägs/bebos av Anna Israelsdotter, änka till en kyrkoväktare (LMS D64-1:22) (figur 9).

Figur 8. 1696 års karta med undersökningsområdet markerat i rött. Den blå cirkeln ringar in platsen för tullhuset. Skala 1:2 000 (Linköpings stiftsbiblioteks samlingar).

Figur 9. Undersökningsområdet mot bakgrund av 1757 års karta. Skala 1:1 000.

Figur 10. Undersökningsområdet mot bakgrund av 1854 års karta. Skala 1:2 000.

1800-talet

På 1800-talskartan illustreras att den tidigare namnlösa vägen, den som ledde fram till borggården, nu fått namnet Gröngatan. Vid denna tid omfattar undersökningsområdet landshövdingens trädgård samt Linköpings läns cellfängelse (figur 10) uppfört 1846, taget ur bruk 1946 och slutligen rivit 1966.

Kort om Linköpings fängelse

Cellfängelset i Linköping – i folkmun under en tid kallat "Zimmermans hotell" efter en av direktörerna – var ett experiment i fängenvård som gick i linje med ett riksdagsbeslut (1840/1841) att bygga om landets läns häkten och förse dem med celler. Detta var vidare en effekt av en behandlingsoptimism och föreställningen

att de fängslade brottslingarna kunde återanpassas till samhället – om bara behandlingen var den rätta. Dessutom fann man det tvivelaktigt i det positiva med att blanda samman vaneförbrytare och mer harmlösa fångar. Ytterligare en aspekt på det nya cellsystemet var att de gamla fängelserna var svårt nedgångna och från senare delen av 1700-talet finns vittnesbörd om svåra umbäranden för fångarna i Linköpings slottshäkte, t ex när väggarna var täckta med is. Men det fanns också positiva sidor för många av fångarna; i slottsflyglarna förekom både samtal, sång och nyhetsförmedling via nyanlända kamrater. Denna relativa trivsel var emellertid en styggelse för reformvännerna, de som förespråkade cellfängelser.

Bilder från Linköpings fängelse som idag delvis är överbyggt av P-huset Akilles. Bilderna är hämtade ur boken Zimmermans hotell; Blomqvist och Waldetoft 1997.

Figur 11. Fängelset mot Storgatan. Odaterat fotografi från Kriminalvårdsstyrelsen.

Figur 12. Fängelset från väster. Foto Lovén 1890. Östergötlands länsmuseum.

I juni 1842 började fängelset att byggas. Stora kvantiteter tegel och annat byggnadsmaterial beställdes. Graniten till fängelsets grundmur sprängde man loss i landskapet. Enligt en skribent på Östgöta Correspondenten var området intill Gröngatan under sommaren 1842 belamrat med högar av gråsten och det *"hvimlade af arrestanter"*. Arrestanterna var i detta fall fångar från länshäktet i slottet (Blomqvist & Waldetoft 1997:11ff). 1846 stod bygget färdigt och fängelset togs därmed i bruk – den 6 juni 1846. Östgöta Correspondenten skriver raljerande *"byggnaden och arbetet är vackert och synnerligen palatslikt och skulle en resande, obekant med staden, själv skulle söka sig till fängelset skulle han helt säkert stanna och fråga om Landshövdingen bodde*

här. Att tjuvarna kommer att bo bra syns således; skulle de också komma i allt övrigt må lika väl blev det säkert fördelaktigare att vara tjuv i Sverige, än hederlig karl". Drygt 100 år senare revs fängelset. Det som idag kvarstår är ett parti av omfattningsmuren mot Gröngatan med två av vaktornen intill parkeringshuset Akilles (Blomqvist & Waldetoft 1997:190ff).

Litteratur och rapporter

Blomqvist H & Waldetoft D. 1997. *Zimmermans Hotell. Linköpings läns cellsfångelse 1846-1946*. Nordiska Museets förlag.

Feldt A-C. 2016. *I spåren av ett flyttat hus*. RAÄ 153. Kv Akilles 4/Storgatan 47. Linköping stad och kommun, Östergötlands län. Östergötlands museum Rapport 2016:22.

Feldt A-C. 2002. *Schaktningar vid Annexet*. Antikvarisk kontroll. Annexet/yttre borggården, Linköpings stad och kommun, Östergötlands län. Östergötlands läns-museum. Rapport 2:2002.

Feldt A-C. 2009. *Kyla och trappa till Annexet*. Arkeologisk förundersökning. RAÄ 148 och 153, Annexet, Yttre borggården, Linköpings stad och kommun, Östergötlands län. Östergötlands länsmuseum. Rapport 2009:76.

Feldt A-C. 2012. *Byggnadsrester på stallgården*. Arkeologisk förundersökning. RAÄ 148 och 153, Linköpings slott, Innerstaden 1:13, Linköpings stad och kommun, Östergötlands län. Östergötlands länsmuseum. Rapport 2002012:57.

Hinze Larsson D. 1986. *Antikvarisk kontroll av grävning för fjärrvärmekulvert till Storgatan 47, Linköping, Östergötlands län*. Rapport. Arkivhandling. Östergötlands länsmuseum.

Tagesson G. 2002. *Biskop och stad. Aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping*. Lund Studies i Medieval Archaeology 30. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.

Ternström C. 2001. *Gröngatan*. Arkeologisk förundersökning. Linköpings stad och kommun, Östergötlands län. Östergötlands länsmuseum. Rapport 50:2001

Kartor

Kartmaterial från Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)

LMS D64-1:3. Linköping stad. Stadsplan 1651. Johan de Rogier

LMS D64-1:34 Linköping stad. Tomtmätning 1854. Ernst Olof Viman

LMS D64-1:22 Linköping stad. Mätning 1757. Karl Jacob Vallberg

Linköpings stiftsbiblioteks samlingar

Geometrisk grundritning. Linköping stad. 1696. Anders Nilsson. Fotolitografiskt nytryck.

Lantmäteristyrelsens arkiv

Akt D64-1:3. 1651. Stadsplanekarta. Linköping stad. Östergötlands län.

Lantmåterimyndigheternas arkiv

Akt 05-lin-16. 1701. Hospitalstomterna, Linköping. Östergötland.

Tekniska uppgifter

Fastighet	Kv Akilles
Socken/stad	Linköping
Kommun	Linköping
Län och landskap	Östergötland
Fornlämningsnummer	Linköping 153:1
Digitala fastighetskartans blad	64F7dSO
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH70
Mätteknik	-
Typ av undersökning	Arkeologisk förundersökning
Länsstyrelsens dnr	431-1395-17
Länsstyrelsens handläggare	Magnus Reuterdahl
ÖM dnr	62/17
ÖM projektnr	000654
ÖM Intrasisnr	-
Beställare	Länsstyrelsen Östergötland
Kostnadsansvarig	Aurum Fastighetsutveckling
Projektledare	Helén Romedahl
Biträdande projektledare	-
Personal	-
Fältarbetstid	Augusti 2017
Totalt undersöktes	-
Fynd	-
Foto	Digitala
Analyser	-
Grafik	Helén Romedahl
Renritning	-
Grafisk form	Lasse Norr

Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands museum.

Ur allmänt kartmaterial	© Lantmäteriverket MS2008/06551
ISSN 1403-9273	Rapport 2017:30 © Östergötlands museum

Under juni och augusti månad år 2017 genomförde Östergötlands museum en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fastigheten Akilles 6 och i Storgatan utmed P-huset Akilles.

Vid schaktning i Storgatan framkom lämningar efter Linköpings fängelse, uppfört år 1846. Inne i P-huset syntes i ett av schakten ett skikt med rasmassor; troligen uppkomna i samband med att fängelset revs under tidigt 1900-tal. I övrigt framkom inget av arkeologiskt intresse.

ISSN 1403-9273

Rapport 2017:30

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM